

УДК 330.101

Попова Т.В., к.е.н., доцент,
Васильченко О.О., ст. викладач,
Таврійський державний агротехнологічний університет

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ НЕПРИБУТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ЯВИЩ

Анотація: в статті розглянуто понятійний апарат неприбуткової діяльності, що застосовується в Україні та інших країнах світу; виявлені спільні ознаки у визначеннях організацій, що займають проміжну позицію між секторами бізнесу та держави; визначений взаємозв'язок між концепціями "громадянське суспільство" та "третій сектор"

Ключові слова: "третій сектор", благодійна організація, філантропія, незалежний сектор, добровільний сектор, соціальна економіка, громадянське суспільство

Anotation. A wide variety of organizational forms and activities in the nonprofit sector, either in Ukraine or elsewhere in the world, causes a large number of terms such as "non-profit sector", "charitable sector", the "third sector", "independent sector", "voluntary sector", "tax-free sector", "NGO", "associative sector", "philanthropy" and, in the European context, "social economy" and "social enterprise" and more. The availability of different terminology is an evidence of attempts by the public to understand the peculiarities of the activity of the set of institutions that occupy an intermediate position between the state and the market.

The aim of research is to study the categorical apparatus of nonprofit activities as an instrument of cognition of economic and social processes in Ukraine and abroad. Objectives of the study is to review the terms of its non-profit activities and legislative consolidation; to identify common features in the definitions of organizations that occupy an intermediate position between the business and the public sector; to determine the interconnection between the concepts of "civil society" and the "third sector".

There are legislated categories in Ukraine such as associations, NGOs, charities, nonprofit organizations, non-commercial partnerships. Other concepts are used also, such as non-governmental organization, the third sector, but their formal definition in national and international documents of law is unavailable.

Common feature of categorical apparatus of nonprofit activities both in our country and abroad is the availability of such basic components as serving the needs of members of certain groups or communities; self-government; democratic decision-making; priority social aspects in the distribution of income.

Their distinctive features is that some interpretations are focused on the feelings of humanity, levels of operation, location, and other interpretations are mostly based on sources of income and motives of activity. The change in the definitions correlates with the purpose that relates to the founding organizations.

The variety of categorical apparatus of non-profit activity is conditioned by a variety of objectives that the founders of organizations pursue in their work. In foreign countries, the categorical apparatus is greater than in Ukraine, because it focuses on specific aspects of the political, social and economic reality, leveling or emphasizing other features. The terminology used in our country does not reflect the whole fullness of current realities and interests.

The concept of the "third sector" and civil society is the part of new terminology in the social and economic sciences. They point to completely different aspects: civil society is the concept of macro-level, while the non-profit sector is the organizational concept, located at the mesa-level. At the same time, organizations and institutions that form the "third sector" can be considered as the infrastructure of civil society.

Since the current government and a functioning economy require a strong civil society, the question of the interconnection of the concepts of civil society, the "third sector" and the social capital, which describes the individual actions and properties of citizens, needs further research.

Key words: the third sector, a charity, philanthropy, independent sector, voluntary sector, social economy, civil society

Постановка проблеми. Велика різноманітність організаційних форм і видів діяльності в некомерційному секторі в Україні або інших країнах світу спричиняє наявність великої кількості термінів, таких як "неприбутковий сектор", "благодійний сектор", "третій сектор", "незалежний сектор", "добровільний сектор", "неурядові організації", "філантропія" та, в європейському контек-

сті, "соціальна економіка" і "соціальне підприємство" тощо. Наявність різноманітної термінології є свідченням спроби з боку суспільства зрозуміти особливості діяльності набору інститутів, що займають проміжну позицію між державою та ринком, та визначити їх вплив на економічні та соціальні процеси в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних аспектів функціонування організацій в некомерційному секторі присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, а саме: Г. Анхайера, М. Калдора, М. Глезіуса, В. Бондарчука, В. Лисенко, А. Ткачука, Л. Усаченко.

Невирішені складові загальної проблеми. В умовах розбудови громадянського суспільства в Україні, посилення його впливу на стабілізацію національної економіки особливої уваги потребує питання аналізу категоріального апарату неприбуткової діяльності в країні та, зокрема, з урахуванням зарубіжного досвіду. В останні часи ми зацікавлені у визначеннях, які полегшують спілкування, генерують ідеї, і призводять до кращого розуміння процесів і явищ. Тому визначення змістовного навантаження існуючого категоріального апарату в даному проблемному полі сприятиме полегшенню прийняття рішень у соціально-економічній сфері.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення категоріального апарату неприбуткової діяльності як інструменту пізнання соціально-економічних процесів в Україні та за кордоном. Задачами дослідження є огляд термінології неприбуткової діяльності та її законодавчого закріплення; виявлення спільних ознак у визначеннях організацій, що займають проміжну позицію між економічним та державним сектором; визначення взаємозв'язку між концепціями "громадянське суспільство" та "третій сектор". Для вирішення поставлених завдань використовуються такі методи, як метод логічного узагальнення, аналіз, синтез, індукція та дедукція, системний підхід до розгляду процесів і явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність громадських (недержавних) організацій регламентується певною нормативно-правовою базою, яка включає:

Конституцію України;

Цивільний кодекс України;

Закон України «Про об'єднання громадян»;

Закон України «Про органи самоорганізації населення»;

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»;

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

Закон України «Про благодійництво та благодійні організації»;

Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»;

Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»;

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців»;

Закон України «Про звернення громадян» та інші [1].

Також слід відзначити окремі міжнародні акти, які у встановленому порядку ратифіковані Україною:

Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права (Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року N 214-VIII);

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція), яку було ратифіковано Законом від 6 липня 1999 року № 832-XIV;

Європейська хартія місцевого самоврядування, яку Верховна Рада України ратифікувала 15 липня 1997 року [1].

Згідно із статтею 36 Конституції України об'єднання громадян – це загальний термін, який застосовується до громадських організацій, політичних партій та професійних спілок.

Громадські організації – об'єднання громадян, створені для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів (стаття 3 Закону «Про об'єднання громадян»).

Благодійні організації – недержавні організації, що здійснюють благодійну діяльність відповідно до Закону «Про благодійництво та благодійні організації» (стаття 1).

Неприбуткові організації опосередковано визначаються в Законі «Про оподаткування прибутку підприємств» (стаття 7.11).

Непідприємницькі товариства – товариства, що не мають на меті одержання прибу-

тку для його наступного розподілу між учасниками (стаття 85 Цивільного кодексу України) [4].

Слід зазначити, що у зарубіжних країнах використовується більш ширша термінологія. В англійській практиці – “благодійна організація” (“charity organization”), при чому цей термін охоплює весь спектр суспільно-корисних неурядових організацій; у Франції – “економічні колективи” (“societes”), проте у цій країні також застосовується термін “асоціація” (“associations”) [2].

У США існує велике розмаїття організаційних форм і видів діяльності в некомерційному секторі, що накладає свій відбиток на використання певної термінології в кожному конкретному випадку, що не виключає протиріч у трактуваннях [7,8].

Так, термін “благодійний сектор” характеризує той аспект, що підтримку, організації, які входять до його складу, отримують за рахунок приватних благодійних пожертвувань і спостерігається певна мотивація від імені обох - донора та реципієнта. Проте, приватні благодійні внески не є єдиним або навіть більшим джерелом їхнього доходу і багато некомерційних організацій не є “благодійними”, оскільки сприяють реалізації інтересів своїх членів шляхом лобіювання.

Термін “незалежний сектор” або “третій сектор” підкреслює роль даних організацій як “третьої сили”, що розташовані за межами уряду (тобто політичної влади) і приватного бізнесу (тобто поза впливом мотиву прибутку). Проте, такі інституції аж ніяк не незалежні, політично чи фінансово. З політичної точки зору багато організацій займається пропагандою і, як правило, отримує членські внески від місцевих, регіональних та національних еліт. Отже, у фінансовому плані такі установи знаходяться у значній залежності як від уряду, так і приватного бізнесу.

Термін “добровільний сектор” підкреслює як значний внесок волонтерів в управління ним та функціонування цього сектора, так і обов'язковий характер участі в плані членства. Але чимало функцій громадських організацій виконується оплачуваними співробітниками, а не добровольцями, і багато

некомерційних організацій не мають членської бази взагалі.

Термін “неурядова організація” використовується для опису даних інституцій в країнах, що розвиваються, і у сфері міжнародних відносин, але це, як правило, стосується тільки окремих організацій, що є частиною цього сектора, а саме, установ, які займаються економічним і соціальним розвитком, як правило, на місцевому рівні.

Термін “філантропія” означає використання особистого багатства і навичок на благо конкретних суспільних цілей і, як правило, застосовується до благодійних фондів та аналогічних установ. Проте, даному сектору притаманна поведінка заради досягнення власних інтересів, грошових чи інших, а також лобіювання інтересів своїх членів більше, ніж суспільних.

Навіть термін “некомерційна організація (сектор)”, що застосовується у Системі національних рахунків ООН, має протиріччя. Він підкреслює той факт, що такі організації не існують, в першу чергу, задля отримання прибутку для своїх власників. Але ці установи іноді заробляють прибуток, тобто вони генерують більше доходів, ніж витрачають в поточному році.

Термін “économie socialeis (соціальна економіка)” використовується для опису широкого кола неурядових організацій у Франції та Бельгії, і все частіше, в Європейському співтоваристві. Дана категорія охоплює широкий спектр бізнес-організацій, таких як товариства взаємного страхування, ощадні банки, кооперативи та сільськогосподарські маркетингові організації, які розглядаються як складові бізнес-сектору в більшості країн світу [7].

Спільним для категоріального апарату неприбуткової діяльності як нашої країни, так і закордону є наявність таких основних компонентів:

- обслуговування потреб членів об'єднань або визначеної спільноти;
- самоуправління;
- демократичний процес прийняття рішень;
- неприбутковість;
- пріоритет соціальних аспектів у процесі розподілу доходу.

Відмінними їх рисами є те, що деякі тлумачення зосереджені на почуттях людяності, рівнях функціонування, місцерозташуванні, інші - переважно на джерелах доходів та мотивах діяльності. Зміна у визначеннях відбувається в залежності від того, яка мета ставиться перед суб'єктами, що створюють громадські об'єднання.

З метою акцентування уваги на особливій ролі громадських об'єднань у політичній, соціальній та економічній діяльності демократичного суспільства більш прийнятно, на думку автора, використовувати термін "третій сектор". Досить часто як синонім поняття "третій сектор" використовують поняття "громадянське суспільство" [5,6]. Проте, аналіз теоретичних підходів до розгляду концепції громадянського суспільства показав, що його зазвичай розглядають у якості макро-соціологічного атрибута суспільства, особливо в аспекті взаємозв'язку держави і суспільства [3]. Що стосується "третього сектору", то він представляє собою організаційну концепцією, розташовану на мезорівні. Тим не менш, дані категорії перекриваються у певному аспекті: "третій сектор", з його численними групами, асоціаціями та організаціями, можна розглядати як інфраструктуру громадянського суспільства.

Висновки. Розмаїття категоріального апарату неприбуткової діяльності обумовлюється різноманітністю цілей, які переслідують у своїй діяльності засновники організацій. У зарубіжних країнах він є ширшим, ніж в Україні, оскільки акцентує увагу на окремих аспектах політичної, соціальної або економічної дійсності, нівелюючи або підкреслюючи інші особливості. Термінологія, яка використовується в нашій країні не відображає всієї повноти сучасних реалій та інтересів. Поняття "третій сектор" та громадянське суспільство вказують на абсолютно різні аспекти: громадянське суспільство є концепцією макрорівня, в той час як некомерційний сектор є організаційною, розташованою на мезорівні, концепцією. В той же час, організації та установи, що формують "третій сектор", можна розглядати як інфраструктуру громадянського суспільства.

Оскільки діючий уряд і функціонуюча економіка потребує міцного громадянського суспільства, подальшого дослідження потребує питання взаємозв'язку концепцій громадянського суспільства, "третього сектору" із концепцією соціального капіталу, яка описує індивідуальні дії та характеристики громадян.

Література.

1. Бондарчук В.В. Розвиток громадянського суспільства: участь сільських НДО у процесі прийняття рішень : брошура / В. В. Бондарчук // Бібліотечка прав сільських жителів. – 2008. – 48 с.
2. Лысенко В.В. Регламентирование правового положения и функционирования неправительственных организаций в зарубежных странах / В. В. Лысенко // Государство и право ; Институт государства и права РАН. – Москва, 2009. – №1. – С.65-72.
3. Попова Т.В. Економічні аспекти громадянського суспільства / Т. В. Попова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва : збірник наукових праць ; Харківський національний автомобільно-дорожній університет. – Харків, 2014. – № 1(6). – С. 100-103.
4. Ткачук А.Ф. Законодавство для третього сектору: необхідність та перспектива змін / Ф. А. Ткачук [Електронний ресурс]. – Інститут громадянського суспільства, 2002. – Режим доступу : www.civicua.org/main/data?t=3&c=1&q
5. Третій сектор громадянського суспільства. Поняття, основні ознаки та складові, причини виникнення // Методичні рекомендації ; Томаківське районне управління юстиції Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Томаківка, 2008. – Режим доступу : <http://tomakovka-just.at.ua/tretiy-sektot-og.doc>.
6. Усаченко Л.М. Третій сектор або ще раз про громадські об'єднання / М. Л. Усаченко [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/13439/1/11ulm.pdf>
7. Anheier H. K. Nonprofit organization: Theory, Management, Policy / H. K. Anheier. – New York : Taylor & Francis Group, 2005. – 442 p.
8. Anheier H. K. Global Civil Society / H. K. Anheier, M. Glasius, M. Kaldor. – New York and Oxford : Oxford University Press, 2001. – 200 p.